

Безлюдна Наталія Валентинівна
Макарчук Вікторія Вікторівна
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини
м. Умань, Україна

ІДЕЇ РОЗВИВАЛЬНОГО НАВЧАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ НАУЦІ

Анотація: У статті висвітлено теоретичні основи розвивального підходу в навчанні. Вивчено еволюцію авторських систем розвивального навчання, встановлено їхні теоретичні засади. Узагальнено досвід роботи педагогів щодо умов організації розвивального навчання учнів. Проаналізовано розвиток педагогічних ідей з розвивального навчання школярів українською дидактичною школою.

Ключові слова: розвиток особистості, розвивальне навчання, процес навчання, учні, мислення, дидактична система.

Viktoria Makarchuk, Natalia Bezludna

Pavlo Tychna Uman state pedagogical university, Uman, Ukraine

IDEAS UKRAINIAN DEVELOPING TRAINING IN TEACHING SCIENCE

Abstract: The article highlights the theoretical foundations of developmental approach to learning. Author studied the evolution of developmental education, found their theoretical bases. The experience of the teachers on the terms of developmental education students. The development of pedagogical ideas of developmental students education by Ukrainian didactic school is analyzed.

Keywords: personal development, developing education, studying process, students, thinking, didactic system.

Державотворчі процеси в Україні ставлять перед освітою важливі й відповідальні завдання. Щоб бути здатним розв'язати складні завдання розвитку держави, плідно працювати над створенням матеріальних і духовних цінностей, необхідно реорганізувати систему освіти у відповідності до європейських стандартів, зробити її особистісно-

орієнтованою.

Проблемам розвивальної освіти, реалізації відповідної функції навчання присвячені роботи психологів Л.С. Виготського, В.В. Давидова, О.К. Дусавицького, Д.Б. Ельконіна, О.В. Запорожця, В.П. Зінченка, Г.С. Костюка; педагогів минулого А. Дістервега, Д. Дьюї, Л.В. Занкова, М.І. Махмутова, Й. Г. Песталоцці, Д. Пойа, А.А. Столяра, В.О. Сухомлинського, К.Д. Ушинського та ін.

Розвиток складає одну з дидактичних закономірностей, визначає характер навчання. Професор С.П. Богданов говорить, що суть розвивальної функції початкового навчання полягає в активізації процесу пізнання, в оволодінні логікою мислення, судження, умозаключеннями, в формуванні інтересу до навчання і пізнання оточуючого світу, в формуванні позитивних мотивів учіння, розвитку здібностей.

Вивчаючи педагогічний досвід минулого і сучасного ми намагаємося з'ясувати:

- 1) який зв'язок існує між процесом навчання та розвитком психічних функцій особистості учня молодшого шкільного віку;
- 2) як в реальному педагогічному процесі відбувається розвиток учнів;
- 3) які досягнення в розвивальному навчанні характеризують масовий та передовий педагогічний досвід.

Основи сучасного стану проблеми розвивального навчання мають глибоке історичне коріння. Я.А. Коменський, більше ніж 300 років тому говорив про те, що навчання та виховання повинні узгоджуватися з природою пізнання та людської душі, з природою законів їх розвитку. Я.А. Коменський вперше визначив наукову мету розвивальної функції навчання. Це, перш за все, розкриття здатності розуміти речі та формувати особистість освіченої людини, яка була б з мудрим розумом, володіла приємним мовленням, здатної до праці, морально вихованої. Щоб досягти цієї мети Я.А. Коменський рекомендував в процесі навчання та виховання розвивати зовнішні та внутрішні почуття дитини, дар пізнавальних

здібностей, мовлення. Отже в його дидактиці принципове значення надається визначенню аспектів розвитку природних дарувань учнів. Він розрізняв психологічну природу здібностей дитини та педагогічну функцію їх розвитку.

Аналогічний погляд на розвиток особистості учня в процесі навчання спостерігається і в працях В.О. Сухомлинського. У праці «Духовний світ школяра» він пише: «Відомо , що лише в діяльності виявляють себе і розвиваються ті індивідуальні здібності, нахили, обдарування, які згодом (в юності і в зрілому віці) визначають неповторну людську індивідуальність і від яких залежить повнота духовного життя людини, її щастя» [6, с. 284].

В подальший розвиток дидактики великий внесок зробили видатні педагоги минулого Ж.Ж. Руссо, Й.Г. Песталоцці, А. Дістервег.

На відміну від ідеї Ж.Ж. Руссо, швейцарський педагог минулого сторіччя Й.Г. Песталоцці вважав, що починати виховувати і навчати дитину треба з найбільш раннього віку. На його думку, «Час народження дитини - є першим часом його навчання та гармонійного розвитку «всіх сил та здібностей людської природи»» [4, с. 162].

К.Д. Ушинський назвав його ідею розвивального навчання великим відкриттям. Песталоцці вважав головним завданням навчання - пробудження духовних сил та пізнавальних здібностей дітей, активізацію розумової діяльності, розвиток логічного мислення. Незважаючи на те, що в такому розумінні навчання обмежувалась роль набутих учнями знань основ наук, за якими зберігався лише їх розвивальний вплив, його вчення було відкриттям в педагогіці. Наприклад, Песталоцці вважав чуттєве сприйняття оточуючого світу джерелом пізнання, приділяв велику увагу наочності в навчанні дітей та розвитку у них спостережливості.

Наслідуючи Песталоцці, німецький педагог Адольф Дістервег стверджував необхідність відповідності будови навчання і природного ходу розвитку дитини. Принцип природовідповідності він доповнив поняттям культуровідповідності. Дістервег вважав, що рівень шкільної освіти повинен

відповідати рівню розвитку культури сучасної йому епохи. Він сформулював головні положення дидактики розвивального навчання. Серед них такі, як навчати від простого до складного, від відомого до невідомого, від близького до далекого, від найбільш легкого до найбільш складного, досягти доступності у навчанні, міцні знання. Педагогіка Дістервега носила прогресивний характер.

Дослідженню розвивального характеру навчання присвяченні праці К.Д. Ушинського - видатного російського педагога-демократа. Він доводив єдність навчального процесу. Так, за його думкою, в навчанні сполучаються виконання двох завдань: оволодіння системою наукових знань та розвиток розумових здібностей учнів. Зокрема велика увага приділялася розвитку логічного мислення. В своїх працях він наголошував на пряму залежність психічного розвитку особистості від навчання.

Дидактичні ідеї великого вчителя минулого століття К.Д. Ушинського отримали розвиток в працях великого педагога сучасності В.О. Сухомлинського. Ідеї розвитку мислення, пам'яті, уваги, самостійності, активності, міжпредметних зв'язків - знайшли своє відображення в працях Сухомлинського і були ним реалізовані на практиці.

Джерелом ідеї розвивального навчання Василя Олександровича, на нашу думку, були прогресивні ідеї розвитку особистості вчених Л.С. Виготського та Ж. Піаже, які, в свою чергу, використовували ідею Сократа про те, що знання повинні засвоюватися учнями за допомогою вчителя. Учні повинні ними оволодівати і використовувати їх. Завдання вчителя - навчити дітей, а не просто вчити. За теорією Ж. Піаже, в розвитку особистості особлива роль відводиться навчанню та засвоєнню соціального досвіду. На його думку, мислення - це система операцій, яка являє собою результат перетворення предметної діяльності. Сама операція трактується Ж. Піаже, як внутрішня дія, яка здійснюється образами, символами, а не реальними об'єктами. Він пише: «Навчання може істотно прискорити або загальмувати інтелектуальний розвиток, але основна лінія останнього

визначається внутрішніми, власними законами розвитку підготовкою, становленням, освоєнням і подальшим удосконаленням системи логічних операцій» [5, с. 406].

Ж. Піаже визнавав активність дитини спонтанною і вважав, що лише розвиток регулює навчання. Навчання пристосовується до розвитку дитини. Л.С.Виготський критикує цю точку зору: «Перша та найбільш розповсюджена у нас до сих пір точка зору на відносини між навчанням та розвитком полягає в тому,- писав він,- що навчання та розвиток мисляться як два незалежних один від одного процеси. Розвиток дитини уявляється як процес, який підкоряється природним законам та протікає по типу дозрівання, навчання розуміється як чисто зовнішнє використання можливостей, які виникають в процесі розвитку» [2, с. 251-252]. Така думка, на його погляд, хибна, тому що орієнтує навчання на минулий, а не наступний день розвитку дитини, тому що розвиток є передумовою навчання, дозрівання йде попереду навчання. Разом з тим, думка Ж. Піаже, що розвиток і навчання будуються за рахунок активності учнів, є прогресивною, вона збігається з поглядами видатного психолога Л.С. Виготського. Видатний психолог звертав увагу на те, що навчання повинно будуватися не тільки на досягнутому в розвитку, а й на те, що ще повністю не сформувалося, але формується під час навчання. Взаємовідношення між процесом навчання і розвитку складні. На думку Л.С. Виготського, правильно організоване навчання повинне випереджувати розвиток, служити джерелом розвитку. Він так висловлює свою думку: «Навчання забігає уперед розвиткові і веде його за собою» [2, с. 252].

На його думку, те, що входило в «зону найближчого розвитку» сьогодні, в процесі правильного організованого навчання, переходить в «зону актуального розвитку». Рівень актуального розвитку ніби підводить підсумки розвитку за минулий день. А «зона найближчого розвитку» прогнозує наступний день розумового розвитку, передвіщує, що буде завтра. Таким чином, аналізуючи теорію Л.С. Виготського, ми робимо висновок, що

«зона найближчого розвитку» утворюється навчанням, яке в свою чергу випереджує розвиток. Це говорить про міцний зв'язок навчання та розвитку, але при умові провідної ролі навчання.

Дослідження Л.В. Занкова, Д.Б. Ельконіна, В.В. Давидова, яке проводилося в 50-х роках і полягало в пошуку дидактичної системи, яка б мала за мету загальний розвиток школяра.

Головна відмінність цього дослідження - це робота школи над розвитком учнів, яка здійснюється не по окремим розрізненим лініям, а у вигляді цілісного процесу, мета педагогічного дослідження - розкриття характеру об'єктивного зв'язку між побудовою навчання та ходом загального розвитку учнів, утворення експериментальної системи навчання. Вихідним положенням експерименту була психологічна, концепція Л.С.Виготського про ведучу роль навчання в розвитку дітей. Як пише Д.Б. Ельконін: «Для нас основоположне значення мала його (Л.С. Виготського - автор) думка, що навчання свою ведучу роль в розумовому розвитку здійснює перш за все через зміст знань, якими опановують діти». Конкретизуючи це положення, на наш погляд, підхід до проблеми розвивального навчання повинен опиратися на зміст навчання, від якого залежать і методи, і форми організації навчання. А змістом навчальної діяльності є теоретичні знання.

Важливим положенням в експериментальному дослідженні було те, що традиційне навчання, яке орієнтувалося тільки на засвоєння знань, не дасть позитивних результатів розвитку. Необхідно перебудувати навчання, інтелектуальні можливості молодших школярів, зміст навчального процесу, враховуючи завдання розвитку учня. Експеримент тривав майже десять років. Були створені експериментальні підручники. В основу експериментальної системи були покладені такі принципи: навчання на високому рівні труднощі, швидкий темп продвиження у вивчені програмного матеріалу, ведуча роль теоретичних знань. Результати дослідження показали, що у дітей експериментальних класів порівняно з

дітьми контрольних класів, на більш вищому рівні було розвинене логічне мислення, спостережливість, сприйняття, а також практичні дії. Результати експерименту свідчать про видатний прогрес розвитку учнів експериментальних класів порівняно з учнями звичайних класів. Експеримент проводився в початкових класах, так як Д.Б. Ельконін вважає, що саме цей період дитячого віку є сприятливий для розвитку мислення, має вплив на подальший розумовий розвиток в цілому. Колектив Л.В. Занкова, який працював над проблемою розвивального навчання шляхом формуючого експерименту розробив нову дидактичну систему навчання молодших школярів. В результаті цього дослідження були отриманні цінні дані, які показали перевагу розвивального характеру навчання. Експериментальні дослідження закономірностей розвитку психіки дитини велися довго. Імена вчених Л.В. Занкова, Д.Б. Ельконіна, В.В. Давидова пов'язані із утворенням теорії навчальної діяльності, що лежить в основі розвивального навчання. Було доведено, що зміни у навчанні позитивно впливають на розвиток учнів. Діти швидко просуваються від одного рівня розвитку до іншого, зміни, які відбуваються у внутрішньому світі, торкаються якісних глибинних проявів психічної активності. Єдність теорії, методології, дослідницької практики, широке використання психологічних знань у дидактичних цілях забезпечує інноваційну повноцінність експериментальної системи розвивального навчання цих вчених. Вся система Л.В. Занкова пронизана реалізацією закону диференціації. Аналізуючи системи розвивального навчання В.В. Давидова та Л.В. Занкова, можна зробити висновок, що в першій системі реалізований принцип руху від абстрактного до конкретного, від загального до окремого, а в другій - системна диференціація знань.

В наш час проблема розвивального навчання розкривається в працях А.М. Алексюка. Він визнає, що рушійною силою розвитку людини є суперечності, які виникають у процесі її життєдіяльності. Якісні перетворення людської особистості набуття нею нових рис відбуваються в

результаті зняття даних і виникнення нових суперечностей. У дитини найголовнішою серед суперечностей вважають суперечність між потребами, які наявні у неї та відсутністю або недостатністю можливостей задоволення цих потреб. Він відзначає такі закономірності розвитку: Г.С. інтеграція психіки, нерівномірність психічного розвитку. Вихідним принципом розвитку А.М. Алексюка вважає принцип формування особисті в діяльності. В шкільному віці – це навчання, посильні види трудової діяльності. Він рекомендує вчителем-практикам використовувати можливості, які надає «зона найближчого розвитку» (Л.С. Виготського), тобто орієнтуватися на «завтрашній день» загального розвитку дитини.

Список використаних джерел:

1. Антология педагогической мысли России первой половины XIX ст. - М.: Педагогика, 1987.-314с.
2. Выготский Л.С. Мышление и речь. / Л.С. Выготский. // Избр. психол. исследования. - М.: АПН РСФСР, 1935.-С.39-389.
3. Выготский Л.С. Педагогическая психология. / Л.С. Выготский. - М.: Педагогика, 1991.-468с.
4. Песталоцци И.Г. Вибр. пед. твори в 3 т. / И.Г. Песталоцци. [Т.2] - М.: Вид. АПН РСФСР, 1963.-362с.
5. Пиаже Ж. Речи и мышление ребенка. / Ж. Пиаже. - М.: Изд-во АПН РСФСР, 1932. - 412с.
6. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. / В.О. Сухомлинський. в 5 т [Т.1.]. -К.: Рад. Школа 1977. - 641с.